

КЊИЖЕВНО ДЕЛО БРАНИСЛАВА НУШИЋА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

У раду су сагледане наставне могућности проучавања Нушићевих књижевних остварења у функционалном повезивању са наставом српског језика у основној школи. На репрезентативним примерима из једночинке *Кирија*, романа *Хајдуци* и комедије *Сумњиво лице* наведени су практични примери различитих лексичких, језичко-стилских, правописних и семантичких вежбања, која се могу реализовати на часовима обраде, обнављања и систематизације градива у основној школи.

Кључне речи: стваралаштво Бранислава Нушића, граматика, књижевни текст, лексичке, семантичке и језичко-стилске вежбе.

Нушићеви хумористички текстови пружају бројне могућности којима се могу остварити функционалне везе између наставе српског језика и књижевности у основној школи. Они могу бити у функцији мотивисања ученика за усвајање нове наставне јединице из граматике.

Функционално повезивање наставе књижевности са наставом језика заснива се на уочавању и образлагању експресивних својстава језичких појава у одломцима књижевних текстова Бранислава Нушића, који су тумачени на неком од часова који претходи обради, обнављању или систематизацији наставне јединице из језика. У методичкој литератури указано је да се таквим поступањем посебно подстиче мотивисаност и заинтересованост ученика да усвајају нове језичке појаве и постиже да настава српског језика буде занимљивија и продуктивнија (Николић 1979: 266).

Репрезентативни одломак из Нушићеве *Кирије* може послужити као језички пример за обраду презента у петом разреду основне школе. Естетски потенцијал протумаченог одломка и духовитост оца као „туристичког водича” олакшаће ученицима савладавање градива о презенту.

* natasoso06@gmail.com

Ученици се могу подстицати да уочавају глаголе у тексту следећим задацима:

– Следећи одломак је из Нушићевог комада *Кирија*. Уочите речи којима се изражава садашње време у тексту. – Подвуците глагол *јесам* у ненаглашеном облику презента. – Промените га по лицима. – Уочите глагол који захтева допуну другим глаголом. Обратите пажњу како се пише одричан облик глагола у презенту. – Запазите када се глагол *јесам* јавља у дужем облику. – Која глаголска времена он тада означава? – Наведите речи којима се остварује духовитост казивања о Италији.

ОТАЦ: ... Земун пет минута. Е, погледајте, децо, тамо. Оно што **видите**, то **је** град Земун. Земун **лежи** на Дунаву и **гледа** у Београд. Земун **је** град чије се становништво пре светског рата бавило прегледом пасоша, а после светског рата, то **је** варош у којој **станују** они чиновници, који **не могу** да **нађу** квартир у Београду. Свирај! Полази! (*Сега. Млађи свира.*)

ОТАЦ (*устијаје*): ... Становништво Италије **је** многобројно и највише **се бави** свирањем у мандолину и ждерањем макарона. Клима **је** у Италији променљива, а та променљивост **зависи** од барометра. Ипак **је** највећим делом топла клима, тако да **се не носе** зимски капути и непотребна су дрва за огрев, услед чега чиновници у Италији **имају** много мањи додаток на скупоћу. Италија **је** врло плодна земља и у њој **рађају** највише зејтин, вино, поморанце и атентатори. Ето, то вам **је** све што **треба** да **знате** из географије Италије... **Јесте** ли, дакле, видели Италију?

ДЕЦА: **Јесмо!**

ОТАЦ: Воз **полази**. Свирај! (*Сегне.*) (Нушић 2011: 69)

Спајање наизглед неспојивих маршрута (од Земуна до Швајцарске) указује на разиграност очеве фантазије. Његова маштовитост посебно долази до изражаја када се нађе у улози туристичког водича. Хумористичко приповедање о пределима које обилазе указује на очеву потребу да се нашали и у најтежим тренуцима, како би поштедео остале чланове породице горчине због догађаја који им предстоји (заплене имовине). Отац заузима дечју перспективу и отуда његове досетке добијају комичан ефекат. На тај начин отац делује сугестивније на путнике, заокупља дечју пажњу и ублажава сопствену напетост. Ученици ће запазити да се глаголима у тексту превасходно исказују ситуације које се врше у времену говорења. Смештањем радње у садашњост (заступљеношћу презента) сликовито се дочарава илузија путовања.

Табела 1: Глаголски облици у презенту.

Инфинитив глагола	Облик глагола у тексту	Инфинитив глагола	Облик глагола у тексту
видети	видите	становати	станују
лежати	лежи	Сести	Седа
гледати	гледа	полазити	полази
носити	не носе се	Рађати	рађају
зависити	зависи	бавити се	се бави
знати	знате	свирати	свира
имати	имају	Устати	устаје
моћи	не могу	Наћи	Нађу

Анализом одабраног одломка ученици ће уочити да су у њему заступљени глагол *имати*, који у презенту има посебне одричне облике (*немам, немаш, нема, немамо, немаће, немају*) и глагол *моћи*, који има неправилан презент (*моћу, можеш, може, можемо, можешће, моћу*). Осим њих, ученици ће издвојити и глагол *шребаћи*, који захтева допуну других глагола (*шреба да знаће*). Ученици ће увидети да се помоћни глагол *јесам* употребљава у комуникативно наглашеној улози у пуном облику (*Јесмо*). Осим тога, они ће се подсетити градива наученог у претходним разредима у вези са грађењем упитног облика перфекта, који се гради дужим (наглашеним) облицима презента глагола *јесам* (*јесам, јеси, јесће, јесмо, јесће, јесу*) и упитном речцом *ли*. Ученици ће научити да се енклитички облик глагола *јесам* (*сам, си, је, смо, сће, су*) употребљава после наглашене речи (*То је траг Земун, Земун је траг*), као и да може да буде део именског предиката.

И други одломци из Нушићевих дела могу бити у настави српског језика укључени као текстови који служе за увежбавање и утврђивање наставног градива. На одабраном одломку из првог поглавља романа *Хајдучи* наставник може на часу систематизације градива из граматике да обнови са ученицима петог разреда усвојено знање о презенту и перфекту, као и да повеже њихово знање из граматике са наставом правописа.

„Иначе сам био врло мирно и послушно дете, те не могу да разумем зашто сам тако често извлачио батине. Није да сам чинио неке кривнице, него све због неких ситница: или разбијем прозор, или разбијем сестри главу, или упалим сламу на тавану, или се претурим и паднем у корито са потопљеним рубљем, или сипам мастило у слатко од

ружа које је мајка изнела да се хлади кад га је скинула са ватре. И, ето, све тако због неких ситница сам извлачио батине. А те батине су ми много сметале у напредовању у школи. Тако, на пример, једанпут ме отац истукао пред сам полазак у школу. Разуме се онда да нисам знао лекцију. Ко може да памти лекцију кад извуче батине. Професор, дабо-ме, прозове баш мене, јер, то сте сви приметили, професори некако намиришу оног који не зна лекцију, па баш њега прозивају. Пита ме професор, а ја чупкам капут и гледам у таблу. На табли не пише ништа, али ја опет гледам у таблу, јер где бих иначе гледао. Тек нећу ваљда професору у очи? Пита професор опет, али ја не одговарам; пита он и по трећи пут, не одговарам.

– Па ти не знаш лекцију? – вели професор.

– Знао сам је, али ме отац истукао пред сам полазак у школу, па сам заборавио – браним се ја.

– А зашто те истукао, црни сине? – пита професор.

– Зато што нисам хтео у школу да дођем, а он је хтео на силу да ме натера!" (Нушић 2002: 16)

Наставник подстиче ученике да у проучавању књижевног дела сагледају стваралачку улогу језика и његово значење у целокупној структури одломка на следећи начин:

– Пажљиво прочитајте одломак из Нушићевог романа *Хајгуци*. Који глаголски облик преовлађује у приповедању? – Наведите која је основна улога тог глаголског времена. – Какву радњу оно означава у наведеном тексту? Обратите пажњу на предикате којима се сликовито дочаравају приповедачеви несташлуци. Коментаришите приповедачеве особине на основу његових поступака. Запажајте помоћне глаголе у енклитичком (краћем) облику. – Који глаголски облици стоје уз њих? Какву радњу они означавају? – Сагледајте шта се постиже смењивањем презента и перфекта у приповедању. Шта сазнајете о приповедачевом односу према школи на основу његовог приповедања? Учите у тексту глаголске облике у одричном облику. Запишите одричне облике глагола *јесам*. – Размислите шта на основу учестале употребе глагола у одричном облику сазнајемо о приповедачевом доживљају школе и професора? – Шта су, по приповедачевом мишљењу, узроци његовог лошег успеха у школи? – Образложите своје гледиште о кажњавању као васпитној мери.

Нушић прилагођава језички израз природи излагања, користи експресивни језик и духовит садржај тако да остварује утисак истинитог

приповедања о догађајима из прошлости. Ученици ће уочити да глаголи имају значајну функцију у приповедању. Перфекат и презент доприносе да приповедање буде веродостојно, уверљиво и истинито. Приповедач непосредношћу казивања рачуна на читаоца и настоји да изазове код њега саосећање и разумевање:

„Професор, дабоме, *п*розове баш мене, јер, то **сте** сви **приметили**, професори некако *намир*ишу оног који *не зна* лекцију па баш њега *п*розирају.” (Нушић 2002: 17)

Ученици ће увидети да у одломку преовлађује презент којим приповедач не означава радњу која се извршила у садашњости, већ радњу која је текла напореда са другом прошлом радњом. Употребом перфекта постаје читаоцима јасно да је оно о чему се приповеда претходило времену када се о томе приповеда. Таквим поступањем Нушић постиже аутентичност наратије и ствара илузију актуелности доживљеног. Приповедање о несташлицима засновано је на хумору који почива на нескладу између става и понашања приповедача, оног што је починио и начина како је то доживео. Приповедач не увиђа своје преступе (повређује ближње, уништава имовину, чини штету), већ настоји да оправда своје понашање тако што занемарује њихову озбиљност. Он потискује праве разлоге за свој неуспех у школи и проналази логичка оправдања. Уметничка уверљивост постиже се и успостављањем унутрашњих односа међу различитим елементима језичке структуре.

„*Није* да **сам чинио** неке кривице, него све због неких ситница: или *разбијем* прозор, или *разбијем* сестри главу, или *ујалим* сламу на тавану, или *се прешури*м и *пагнем* у корито са потопљеним рубљем, или *сијам* мастило у слатко од ружа које **је** мајка **изнела** да *се хлади* кад га **је скинула** са ватре. И, ето, све тако због неких ситница **сам извлачио** батине. А те батине су ми много **сметале** у напредовању у школи.” (Нушић 2002: 16)

Ученици ће запажати да су у одломку учестали примери презента с везником *да* као допуна глаголу *моћи* (*не моју* да *разумем*, ко *може* да *памти*) чиме се испољава немоћ приповедача. Смењивање презента и перфекта омогућава читаоцима да на динамичан начин сагледају догађаје са временске дистанце. Ученици ће уочавати да су у тексту претежно заступљени ненаглашени облици 1. лица једине презента помоћ-

ног глагола *јесам* у перфекту (*сам био, сам извлачио, сам чинио, сам заборавио, знао сам*), који се употпуњују облицима 3. лица једнине (*је изнела, је скинула*) и множине (*стије приметили, су сметале*). Осим тога, они ће истаћи одсуство енклитичких облика у појединим облицима крњег перфекта.

„Тако, на пример, једанпут ме отац *истиукао* пред сам полазак у школу. [...]

– А зашто те *истиукао*, црни сине? – пита професор.” (Нушић 2002: 17)

Ученици ће увиђати да се радни глаголски придев употребљава ради живљег приповедања и да би се истакла актуелност прошлог догађаја. Изостављање помоћног глагола има експресивностилску функцију у датом тексту.

У наставној пракси показује се да ученици споро и недовољно успешно усвајају писање одричне речце *не* уз глаголе, као и одричних облика глагола у презенту и перфекту. Отуда је неопходно поступно и систематично указивати ученицима на примере писања одричних облика глагола.

Духовитост приповедања представља снажно мотивационо средство за систематизацију писања одричне речце *не* уз глаголе, као и одричних облика глагола у презенту и перфекту. Наставник подстиче ученике да у датом одломку из романа *Хајдуци* подвуку глаголе у одричном облику и запазе начин њиховог писања. Тиме се економично поступа у настави и додатно активира ученичка свесна активност.

Ученици ће уочити да се одрични облици глагола јављају приликом карактеризације приповедача и његовог доживљаја школе. Негирани презент (*нећу, не одговарам*) и негирани перфекат (*нисам хтиео, нисам знао*) одражавају приповедачев однос према школи и обавезама и представљају начин њиховог порицања. Јунаково душевно стање испољава се у начину његовог приповедања. Приповедач не воли школу, не жели да комуницира са професором и има потребу да из ње побегне. Он је узнемирен, несигуран, стиди се због свог неуспеха и има осећај кривице. Ученици ће посредством претходно протумаченог текста функционално повезати граматичке особине презента и перфекта са њиховом естетском улогом у делу. То ће код ученика развити самопоуздање и додатну мотивисаност и радозналост за остале језичке појаве.

Нушићева једночинка *Кирија* подобан је текст за систематизацију градива из правописа. Наставник може да наведе одговарајући одломак из комада као предлогак за диктат са допуњавањем, који ће ученицима дати на одштампаном наставном листу. Док наставник чита текст у целини, ученици дописују на линије изостављене (циљане) речи. Драгана Вељковић Станковић сматра да „овакав начин диктирања, уз велику уштеду времена, допушта обухватнију проверу усвојености обрађеног градива, те више времена остаје за анализу примера, објашњење правописних решења и (самосталнију) процену успеха” (Вељковић Станковић 2013: 32).

Као пример сложене правописне вежбе наводимо Нушићев текст који је прилагођен за рад на часу.

ОТАЦ (*устаје*): Стој! Свирај! (*Млађи свира*). Е, _____ (децо,) ово што видите, то је _____ (Швајцарска), која се иначе у географији зове _____ (Монблан). Престоница Швајцарске је _____ (Берн), која је чувена по томе што у њеној _____ (зоолошкој) башти има и медведа, а други град, _____ (Женева), чувена је због многих језера која никад _____ (не плаве) околину, па стога у _____ (Швајцарској) и _____ (не постоји) Министарство вода као код нас. Код _____ (Швајцараца) су вера и народност приватно занимање, а становништво се _____ (највише) бави јодловањем и бушењем рупа у сиру који се, због тих рупа, зове _____ (швајцарски сир). А сад пошто смо обишли и _____ (Земун) и _____ (Врању) и _____ (Италију) и _____ (Швајцарску), 'ајд'мо даље! Свирај!

Наставник може да ученицима изложи упутства за рад на следећи начин:

– У наведеном одломку посебно обратите пажњу на писање имена држава, народа, планина и градова, као и присвојног придева изведеног од властитих именица који се завршава на *-ски*. – Учите неправилну употребу погрешно употребљеног падежа у тексту и исправите га. – Водите рачуна како обележавате одричну речцу *не* уз глаголе. – Обратите пажњу на писање запета уз вокатив.

Наведени текст је погодан за проверавање, понављање и увежбавање познавања правописа које су ученици стекли у четвртом разреду (писа-

ње имена држава, народа, планина и градова, присвојног придева изведеног од властитих именица и одричне речце *не* уз глаголе) и усвојили у петом разреду (употреба падежа, обележавање интерпункције уз вокатив, писање суперлатива). Како се у петом разреду изучавају основне функције и значења падежа, значајно је да ученици уоче неправилну употребу локатива у примеру: *Обишли смо Врању* и да га замене акузативом *Обишли смо Врање*. На такав начин наставник оспособљава ученике да правилно примењују граматичку и ортографску норму српског језика. Наставник би требало да навикава ученике да се служе *Правописом српског језика* Милорада Дешића како би усвојили важећа правописна решења. Ученици ће запазити да писање планинског врха Мон-Блан у наведеном Нушићевом тексту у читанци није у складу са важећом правописном нормом (требало би написати *Монблан*).

Нушићева дела побудиће ученичку радозналост и за сазнавање значења мање познатих речи и израза. Наставник ће подстицати ученике да откривају значења речи и израза на основу њиховог састава и контекста у коме су употребљени. Пожељно би било да наставник мотивише ученике да бележе у речнику значења мање познатих речи и да објашњавају њихова значења речима које имају исто или слично значење са њима. Очекујемо да ће ученици издвојити: *џизма* – мржња, *кирија* – станарина, *образити* – сањарити, маштати, *исхабан* – истрошен, *аналфабета* – неписмен човек, онај који не зна да чита ни пише, *дејеша* – телеграм, *анархија* – безакоње, безвлашће, *дејозити* – улог, *ејзекутор* – извршилац пресуде, *аутиобиографија* – опис сопственог живота, *ривал* – супарник, *ирешензија* – захтев, тежња, жеља, тражење, истицање права на нешто; *анулирати* – поништити; брисати, оповргнути, опозвати, *дефицији* – мањак, губитак; *џоулација* – становништво; *џаушално* – отприлике, ђутуре.

Наставник би могао да осмисли лексичке и семантичке вежбе којима би подстакао ученике да значење мање познатих речи и израза тумаче у контексту Нушићевих комада *Кирија* и *Аналфабета* на следећи начин:

– Откривајте значење мање познатих речи у репликама које изговарају јунаци Нушићевих једночинки *Кирија* и *Аналфабета*. – Обратите пажњу на контекст ситуације у којој се речи употребљавају. Запазите како настаје комични ефекат у Светином и Начелниковом необичном тумачењу речи *анулирати*, *кокоша*, *дефицији* и *анахронизам*.

Наставни лист:

1. Прочитајте наведене одломке и подвуците одговоре које сматрате тачним.

а) ОТАЦ: А где би ти Кићо, (*Најмлађем.*) волео да путујеш, на пример?

МЛАЂИ: Ја у Земун.

ОТАЦ: Ти немаш великих претензија и то је лепо од тебе! (Нушић 2011: 65)

Реч *претензија* у наведеном одломку значи: идеја, интересовање, захтев.

б) Г. СВЕТА: (*Чиша.*) Анулирати. То је кад се нешто убрише.

НАЧЕЛНИК: Па то, кад на пример г. Мика убрише нос, онда се то страним речима каже: г. Мика анулирао нос (Нушић 2011: 46). За Свету и Начелника *анулирати* значи: обрисати, освежити, очистити.

в) Г. СВЕТА: Кокота, женска, кад мало више задигне сукњу. (Нушић 2011: 65)

Према Светином тумачењу реч *кокоша* означава:

- жену која прати моду;
- жену лаког морала;
- жену која носи мини сукњу.

г) Г. СВЕТА: Перспектива је нешто што у књигама има забележено, а у ствари не постоји.

НАЧЕЛНИК: Па то се не каже перспектива, него дефицит. Имаш у књизи заведену суму, а пара нема. То је дефицит, а за дефицит се, брате, иде на робију. (Нушић 2011: 46)

Под *дефицијом* начелник подразумева: новац, мањак, уштеђевину.

д) СВЕТА: Ривали, то је кад двојица просе једну девојку (Нушић 2011: 45).

Ривали су: такмичари, супарници, просјаци.

ђ) СВЕТА: Анахронизам. Кад се на неки акт запише старији датум (Нушић 2011: 46).

Анахронизам означава:

- грешку у временском следу код описивања догађаја;
- смештање догађаја у време кад су се одиграли;
- приљезно бележење догађаја.

Уколико би наставник подстакао ученике да објашњења мање познатих речи пронађу у *Речнику српскога језика* Матице српске, ученици би увидели да је комички ефекат у наведеним примерима заснован на произвољним асоцијацијама којима Начелник и Света тумаче непознате речи. Таквим поступањем активни лексички фонд ученика петог и шестог разреда основне школе био би обogaћен поузданијим објашњењима, а тумачење књижевних дела би било садржајније. Ученици би стекли навику да трагају за ваљаним избором речи и да их примењују у говору и писању.

У неговању језичке културе у наставном раду са ученицима посебно место заузима истраживачки рад на речницима српског језика.¹ Наставник може да упуту ученике осмог разреда како да се служе речницима и да их подстакне да проуче значење мање познатих речи и израза у Нушићевој комедији *Сумњиво лице*. Истраживачким радом ученици ће у *Речнику српскога језика* Матице српске откривати стилски обојену лексику (архаизме, историзме, дијалектизме, термине и разговорну лексику) и увидети да се дијалектизмима у комедији *Сумњиво лице* врши језичка карактеризација ликова.

Табела 2: Употреба речника у настави српског језика.

Архаизми	Историзми	Дијалектизми
<p>нумера – број, бројка еспап – роба папуџија – занатлија који израђује папуче дућан – радња, продавница</p>	<p>срез – административно-територијална јединица која је обухватала више општина; зграда у којој се налазила управа такве јединице капетан – старешина, управник одређене административно-територијалне јединице писар – некадашње звање државног службеника са најнижим службеничким звањем (судски, полицијски)</p>	<p>авлија – двориште озго – одозго шерпења – шерпа апса – затвор, тамница апсација – особа која хапси и надзире затворенике другаче – друкчије на – узми, држи</p>

¹ Рајна Драгићевић сматра да је један од најважнијих задатака наставника српског језика да у ученицима побуде интересовање и потребу да се служе књигама, да их науче где могу да се обавесте о неком питању и како да то чине. Ауторка сматра да би „на питања ученика о значењу речи, њиховом изговору или употреби требало [...] одговорити захтевом да сами пронађу одговоре у адекватним приручницима и да о томе извисте своје другове на часу”. В. Драгићевић 2012: 75; 2015: 103–112.

Ученици ће помно бележити речи које се у комедији *Сумњиво лице* употребљавају у оквиру различитих струка и професија. Они ће пронаћи термине којима се служе поједине науке или струке и на основу квалификатора који стоји испред дефиниције именице разврставати речи према сфери употребе.

Табела 3: Употреба речника у настави српског језика.

Ботаника	рицинус а. боџ. – вишегодишња индустријска биљка, <i>Ricinus communis</i> , из чијег се плода добија уље. б. уље од ове биљке
Хемија	шпиритус – врста алкохола који се добија процесом алкохолног врења скробних и шећерних сировина (воћних сокова, скроба, меласе, целулозе) и синтетичким путем бенгалска ватра – смеша шалитре и сумпора која гори и ствара обојен пламен разноликих боја горка со – хемијско једињење магнезијум сулфат ($MgSO_4+7H_2O$). Горка со побољшава здравље срца и крвотока, смањује неправилне откуцаје срца, спречава отврдњавање артерија, смањује опасност од стварања крвних угрушака и снижава крвни притисак.
Медицина	затвор – застој у избацивању цревног садржаја
Право	акта – службени списи, документа у суду, државним надлештвима протокол – записник деловодни протокол – књига у коју се уписују приспели и одаслани списи у некој установи и предузећу, деловодник распис – умножен службени акт који управа упућује својим органима, циркулар, објава, оглас циркулар – умножени службени акт који управа упућује својим органима, већем броју лица, распис интабулација – упис у земљишне књиге којим се стиче власништво над некретнином; хипотека тестамент – документ којим неко одређује шта коме од своје имовине оставља после своје смрти, опорука, завештање секвестура (секвестар) – давање на чување неке спорне ствари по судском налогу или по споразуму странака у руке трећем лицу, које треба да је чува до коначног решења спора параграф – посебан став каквог текста (законског) који има целовито значење цензура – службени преглед штампаних дела ради превентивног или накнадног елиминисања штетног садржаја или ради забране
Војна терминологија	мобилизација – позивање резервиста и других грађана у војну службу ради повећања бројног стања оружаних снага у случају непосредне ратне опасности центар – главни део војске у борбеној линији

Гастрономија	промингле – врста бомбона са укусом ментола; користиле су се као средство за прочишћавање дисајних путева. мушкацоне – врста сувих колача са укусом бадема у облику лептира сутлијаш – пиринач куван у заслађеном млеку пуслица – врста ситног колача од беланца и шећера
Економска терминологија	лицитација – јавна продаја уз надметање у цени у којој робу добија купац који понуди највећу цену хартија од вредности – акција, обвезница, признаница, чек

Осим тога, трагајући за семантичким потенцијалима речи у комедији, они ће увиђати да су у говору ликова Нушићеве комедије фреквентне неформалне, разговорне речи и изрази за исказивање разних осећања у устаљеним фразама. Таквом лексиком ликови истичу своју блискост са саговорником и изразит емотивни набој.

Табела 4: Употреба устаљених узраза у комедији *Сумњиво лице*.

Анђа	Јеротије
бога ти – у заклињању или молби <i>Каквој Ђоку, богаџи?</i>	бога ти – у чуђењу или љутњи <i>Иди, богаџи!</i>
бога ти – у чуђењу или љутњи <i>Ама шџа говориш, богаџи?</i>	јок – не, није <i>Ал' овај, јок!</i>
богами – за заклињање и појачавање тврђења <i>Боље, богами, нећо овако шџо ми преседе. Ја не знам, богами, шџа ради ова држава!</i>	боме – за заклињање и појачавање тврђења <i>И има гостџа, боме. Њећова је сџрука џолишџика, и на њој боме добро зарађује.</i>
Буди Бог снама и мајко божја! – изрека за изражавање чуђења и прекора у значењу: <i>забога, џобоју</i> и за одбијање онога што је саговорник рекао	дабоме – речца за појачавање тврђења, наравно, дакако, свакако, разуме се, сигурно <i>За њу, дабоме! Ошворио, дабоме!</i> побогу – за изражавање чуђења и прекора <i>Побоју, браше!</i>

Наставник може у оквиру лексичких вежби да подстакне ученике да истраже и групишу одређене лексеме по пореклу и објасне њихово примарно значење. На пример: *џандур* – реч потиче из мађарског језика и првобитно је означавала сеоског полицијског стражара; *нихилисџа* – реч потиче из латинског језика и означава поглед на свет човека који не признаје никакве друштвене норме, морална начела, традицију; *указна (лица)* – реч потиче из руског језика и означава лица постављена на неку дужност указом (одлуком, решењем, актом) који доноси носилац највише власти у земљи, чиновник. Наставник може да упути ученике да уз одговарајућу реч наведу речи блиског значења. На пример: *дејеша* – те-

леграфска порука, телеграм; *жандарм* – полицајац, милиционар; *шифра* – тајно писмо; *шлосер* – бравар, нестручан човек, незналица; *нашанане* – без журбе, полако; *јок* – речца за одрицање: не, није; *чаршија* – пословни, трговачки део града; становници чаршије, пословни свет, јавно мњење; *фајга* – корист, добитак; *позитиура* – положај тела, држање тела; свечани или званични став; *фамилија* – породица, обитељ, родбина. Овакви задаци су корисни као вежба на часу јер ће ученици осмишљавати дефиниције које означавају чак и њима добро познате појмове и на такав начин богатити свој лексички фонд.

Ученици ће откривати да се у комедији *Сумњиво лице* налазе бројне речи пореклом из турског језика, које су архаичне и њима непознате. Наставник подстиче ученике да размишљају о речима са којима се први пут срећу и њиховим значењима. Он може припремити и показати фотографије или уметничке репродукције на којима су илустровани одговарајући архаични предмети, а потом их подстаћи да открију значење дате речи у речнику.

Табела 5: Употреба речника у настави српског језика.

фењер – светилка уоквирена стаклом у којој гори петролејски жижак	ђерам – примитиван уређај за вађење воде из бунара, одужа полука причвршћена на врху овисоког стуба, којој је на једном крају утег, камен, а на другом окачена посуда, кофа	тестија – земљани суд, крчаг за воду крушког облика
--	--	--

Ученике треба подстицати да речи посматрају у контексту и да у складу са њим дефинишу значење речи. Ученици ће анализирајући синтагму *ипрошиву зашворца* уочити да се хумор остварује укрштањем вербалне и ситуационе комике. Нушић у грађењу вербалне комике полази од полисемије речи (*ипрошиву зашворца* – противити се кривници, затварању и казни одузимања слободе) које у оквиру медицинске струке имају уже, прецизније и сасвим другачије значење (*ипрошиву зашворца* – настојање да се спречи застој у избацивању цревног садржаја). Комично произлази из ситуације у којој се Ђока као „сумњиво лице” нашао и игре речи у писму које је код њега пронађено. Тиме писац на карикатуралан начин приказује поједине особине и начин понашања свих актера истраге.

Јеротије употребљава реч *иперсона* у ироничном значењу (*Ђока. Ешто ти ја с мисли и с иперсоном!*). Он под *иперсоном* не подразумева *истакнућу важну особу*, већ особу која не ужива његове симпатије, поверење, личност, чије присуство сматра непожељним. Он Вићу сматра правом при-

ликом и назива га *домаћином* (човек који управља домом, кућом, глава породице, особа која брижљиво води своје домаћинство, добар, чуваран, штедљив старешина домаћинства), али је читаоцу/гледаоцу из контекста сугерисано да је Вића неморалан човек који је стекао богатство на непоштен начин.

Семантичке вежбе се повезују с морфолошким и синтаксичким вежбама и оне треба да развију ученикову свест о одређеној моћи значења речи, на основу чега се развија способност и вештина изражавања ученика. У комедији *Сумњиво лице* присутни су устаљени вишечлани изрази чије значење ученици откривају у истраживачком раду на речнику, а разумеју и примењују у контексту. Ученици их спонтано усвајају у процесу рада, уз паралелно присуство речи и њоме означеног појма. Потребно је само подстицати ученике да наведене речи и изразе разумеју и да их примењују у одговарајућим ситуацијама. Наставник подстиче ученике да уоче и објасне околности које утичу на вербално изражавање ликова и карактеришу њихово понашање.

Табела 6: Тумачење израза у комедији *Сумњиво лице*.

лајати против династије – говорити, причати свашта, брбљати, блебетати; говорити љутито, пакосно, заједљиво, увредљиво, критиковати, вређати чланове династије
кмекнути као јаре – заплакати; проговорити, писнути
сврби га језик – жели, хоће да каже нешто што не треба, што би требало прећутати
држати језик за зубима – не говорити, ћутати, не одавати тајну о нечему
обесити некога за језик – скратити, подрезати коме језик, упозорити некога да пази шта прича, да мање прича
боље да му не падне у очи – боље да га не запази
отворити четворе очи – помно пазити, брижљиво водити рачуна о нечему
гледати својим очима – бити очевидац, сведок нечега
обесити (окачити) се о врат – наметнути се коме, обично ради материјалне користи, искоришћавати живећи на туђ рачун
пребити некога као мачку – јако истући, изударати, испребијати
вабити пса – мамити, примамљивати животиње нарочитим узвицима, речима
скрцати парицу – сакупити у великом броју
прљати се за ситницу – обављати нечастан посао, недозвољен посао
по правди – како је праведно, стварно

делити (кројити) правду – доносити пресуду, судити
извршити правду над неким – казнити некога
на правди бога – без кривице, невино, ни за шта
испекао науку – добро изучити, научити нешто, извештити се у нечему
шта фали – све је у реду

Током обраде књижевних дела, као и у оквиру лексичких вежби, наставник ће подстицати ученике да откривају што више особина, осећања и душевних стања драмских лица. У комедији *Сумњиво лице* ученици ће анализирати варваризам *Рошкве њој сѝруїане!* и открити пренесено значење: *Нећеш да добијеш то што хоћеш!* Та псовка је била у употреби тридесетих година 19. века² али се користила и у Нушићево време. У намери да Јеротија Пантића представи као „старовременог” и невоспитаног човека, Нушић бира ове изразе. Јеротије у посебном емотивном стању изговара ту изреку у негативном контексту негодујући због ћеркиног понашања и избора. На сличан начин реагује и Анђа када изговара клетву *Госїод је не убио!*

Ученици у комедији *Сумњиво лице* могу да проналазе и тумаче речи и изразе страног порекла. Резултат њиховог истраживања могао би да обухвати следеће позајмљенице:

Табела 7: Тумачење речи и израза страног порекла.

Речи наслеђене из прасловенског језика	<i>човек, жена, мајка, ошца, деїше, їлава, крава, удица, мрежа, бої, їравда, закон</i>
Грецизми	<i>харїиїа, динасїиїа, шелеїраф, їараїраф, їрошїокол, цимеш, їолиїиїка, їогрум</i>
Италијанизми	<i>шїїїун, їишїїољ, їиїаїа</i>
Латинизми	<i>фасїикла, цензура, лициїаїаїа, канїїар, шїорїїура, ноїїес, морал, циркулар, класа, канцелариїа, кайїешан, фамилиїа, їерсона</i>

² Уз ту псовку у 19. веку су биле актуелне и псовке *Иди у їершун, Иди у куїус* у значењу *Иди у нишїа* и *Сунце шїи калаїїасано* у значењу *Видећеш шїи свої боїа*. Першун, купус и роткве су поврће без којег се, како се тада у народу мислило, могло живети. Роткве имају љут окус и због тога нису пожељне. *Даваїиї некоме рошїкве* значило је *насїїоїаїиї да їа осуїеїшїмо у намерама*. У 19. веку шерпе су се премазивале калајем како би се спречила њихова корозија. Премаз калајем давао је посебан сјај посућу. Тако је настала псовка *Сунце шїи калаїїасано* (у значењу *сјаїно*).

Турцизми	<i>бунар, мамуран, чарайа, шаван, сокаче, фењер, сутилијаш, јок, нашенане, чаршија, механиција</i>
Хунгаризми	<i>фиока, њандур, варош, соба</i>
Галицизми	<i>дејеша, жандарм, бомба, шифра, хошел</i>
Германизми	<i>шлосер, њуслица, њошша, шверц</i>
Русизми	<i>личности, њредосиљрожности, ојасан, нејодоваши, указно лице</i>
Интернационализми	<i>ајошеша</i>
Црквенословенизми	<i>ојшшшина, савеш</i>

Ученици могу да добију задатак да забележе домаће синониме за речи страног порекла и тако спонтано тумачећи их богате речник. На такав начин ученици усвајају позајмљенице у процесу рада. Потребно је да наставник подстиче ученике да наведене речи (а и друге сличне њима) разумеју и да их примењују у одговарајућим ситуацијама.

Наставник помаже рад појединца или групе, упућује их и усмерава, помаже им да дођу до правих решења. Наставник прати развој и напредовање ученика и настоји да они на часовима богате речник, развију интересовања за драмску, позоришну и филмску уметност. Знања, умења и вештине које су ученици стекли истраживачким, индивидуалним и групним радом на часу ученици ће наставити да примењују приликом обраде других књижевних дела у редовној настави, као и у слободним школским активностима (у раду драмске, литерарне, новинарске и лингвистичке секције).

Извори

Нушић 2011: Бранислав Нушић. *Власи, Аналфабеша, Кирија*. Монографска публикација. Београд: Српска књижевна задруга.

Нушић 2002: Бранислав Нушић. *Хајдуци*. Монографска публикација. Нови Сад: Ризница лепих речи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Вељковић Станковић 2013: Драгана Вељковић Станковић. *Комуникативни њрисиљуй у настјави српској језика*. Монографска публикација. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

- ДРАГИЋЕВИЋ 2012: Рајна Драгићевић. *Лексиколоџија и ђрамаџика у школи (методички оџледи)*. Монографска публикација. Београд: Учитељски факултет, Београд.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2015: Рајна Драгићевић. О Вуковом свету речи /Како ученицима приближити Вука и његово дело/. *Прилози настаџави српској језика и књижевности*, 103–112.
- НИКОЛИЋ 1979: Милија Николић. *Књижевно дело у настаџавној ђракси*, Монографска публикација. Београд: Научна књига.

Nataša B. Stanković Šošo

The literary oeuvre of Branislav Nušić in the
Serbian language teaching in the primary school

Summary

Functional linkage of the teaching of literature with the teaching of language is based on observation and explanation of expressive characteristics of linguistic phenomena in Nušić's literary works, which are explicated at some of the classes which precede the interpretation, renewal or systematisation of the grammatical or orthographic teaching units. The appropriate examples for acquisition of the new teaching unit of grammar, as well as for inspection, repetition and practice of knowledge of orthography are listed. Pupils are encouraged functionally to link the grammatical properties of the present and the past tenses with their aesthetic roles in the work through the use of the known text. The interpretation of the Nušić's works from the linguistic point of view contributes to the enrichment of the pupils' lexical fund.

Keywords: the oeuvre of Branislav Nušić, grammar, literary text, lexical, semantical and lexico-stylistic practice.